

КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХХ століття (До 110-річчя від дня народження Максима Рильського)

Богдана ФІЛЬЦ

У березні виповнилося 110 років від дня народження славетного сина України — Максима Рильського, одного з найвидатніших діячів ХХ ст., всесвітньовідомого поета і вченого, академіка АН України (з 1943 р.) та колишньої АН СРСР (з 1958 р.), людини різнобічних творчих обдаровань і глибоких знань у різних ділянках гуманітарних наук, незабутнього директора нашого багатопрофільного Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, яким він керував понад два десятиліття (1942—1964) і вклав у його становлення і розвиток велику частку своєї самовідданої праці і палкої душі. У його творчій і науково-дослідній діяльності відбилися передові ідеї вітчизняної і світової науки. Він був глибоким знавцем і дослідником літератури, мови, фольклору, мистецтва, у тому числі й різних музичних видів, і передусім великим патріотом нашої землі, невтомним трудівником у галузі вивчення, збереження і примноження духовного багатства українського народу.

У його творчому доробку разом з по смертною збіркою “Іскри вогню великого” (1965) — понад вісімдесят опублікованих книг лірики, поем, вибраних творів, перекладів. Ще за життя поета було надруковано десятитомне, а згодом, у 80-х роках, здійснено академічне видання двадцятитомного зібрання творів М. Рильського, яке засвідчило багатогранність його таланту як митця, так і спостережливого критика, публіциста, глибокого аналітика-інтелектуала, широко обізнаного із світовими досягненнями культури. Для нас, співробітників ІМФЕ НАН України, хто мав щастя працювати під його керівництвом, бачити і слухати його виступи на престижних наукових конференціях, Вчених радах, міжнародних симпозіумах чи просто спілкуватись у щоденній науковій праці цього закладу, він був не тільки видатним ерудитом, інтелектуалом, “метром” у різних сферах духовної культури, але і взірцем вихованості, справжньої високої інтелігентності, шляхетності і благородства.

“Коли йдеться про особу Максима Рильського, — як дуже влучно відзначив у “Перед-

ньому слові” до книги “Рильський і музика” М. Гордійчук, — в уяві й споминах вимальовується не тільки постать видатного майстра поетичного слова і талановитого вченого-філолога, а й образ великої Людини — гуманної, ерудованої, справжнього енциклопедиста як щодо вияву різнобічних здібностей, так і щодо обсягу знань, розмаїтості життєвих, суспільно-громадських і духовних інтересів” [1]. Він був блискучим знавцем літератури й фольклору, глибоко розумівся на театрі й кіно, образотворчому мистецтві й архітектурі, безпомилково розбирався у їх специфіці і проблематиці, в особливостях образної сфери і внутрішньої суті різних видів мистецтв. І все ж таки пісня і музика завжди, впродовж усього життя М. Рильського, були для нього найулюбленишим зацікавленням. Недаремно він говорив свого часу про те, що “Мабуть, я родився швидше музикантом, аніж поетом, тільки потім сталося так, що слово заступило музику” [2].

Багатогранна і довголітня творча діяльність Максима Тадейовича Рильського — сподвижника кращих представників української національної композиторської школи ХХ ст. — визначилась на художньо-естетичних принципах Миколи Лисенка, творчість якого була не лише високим художнім здобутком, але й стала джерелом і стимулом дальшого розвитку композиторських пошуків митців наступних поколінь, які привели до нинішніх досягнень сучасного музичного мистецтва. Саме Лисенкові належить створення національного стилю в музиці, що базується на органічному злитті фольклору з професійною творчістю, зокрема запис, художня обробка і публікація українських народних пісень, введення в композиторську практику української поезії, озвучення “Кобзаря” Т. Шевченка, творів літератури, які розкривають духовний світ і ментальність нашого народу.

М. Рильський сповідував ті ж ідеали, що й М. Лисенко, який мав безпосередній вплив на формування його художнього світогляду, на чому неодноразово наголошував поет у своїх спогадах про М. Лисенка. Природна

обдарованість Максима Тадейовича, закоханість змалку у народні пісні і обізнаність з різними жанрами фольклору та їх носіями, ґрунтовна музична освіта (як відомо, він навчався гри на фортепіано у М. Лисенка), — все це стало підґрунтям глибокого вивчення і розуміння природи музичного мистецтва, плідної співпраці з багатьма композиторами і виконавцями, яка тривала впродовж усього його життя.

Значення М. Рильського для музичної культури України важко переоцінити. Причетність його до розвитку національної композиторської школи виявилась у багатьох напрямках його діяльності, передусім:

— як творця натхненної поезії, що послужила основою для написання композиторами багатьох поколінь численних творів різних жанрів — хорових п'єс, кантат і ораторій, солоспівів, вокальних ансамблів, пісенно-хорової музики для дітей та юнацтва;

— як лібретиста опер і музичних комедій. Зокрема, на його лібрето написані опери “Украдене щастя” Ю. Мейтуса, “Щорс” Б. Лятошинського, співавтор лібрето І. Кочерга, муз. комедія “Хвесько Андигер” В. Золотарьова. Особливо опера “Украдене щастя” за твором І. Франка набула великої популярності, йшла у багатьох театрах і досі не сходить зі сцени, увійшла до золотого фонду українського оперного мистецтва.

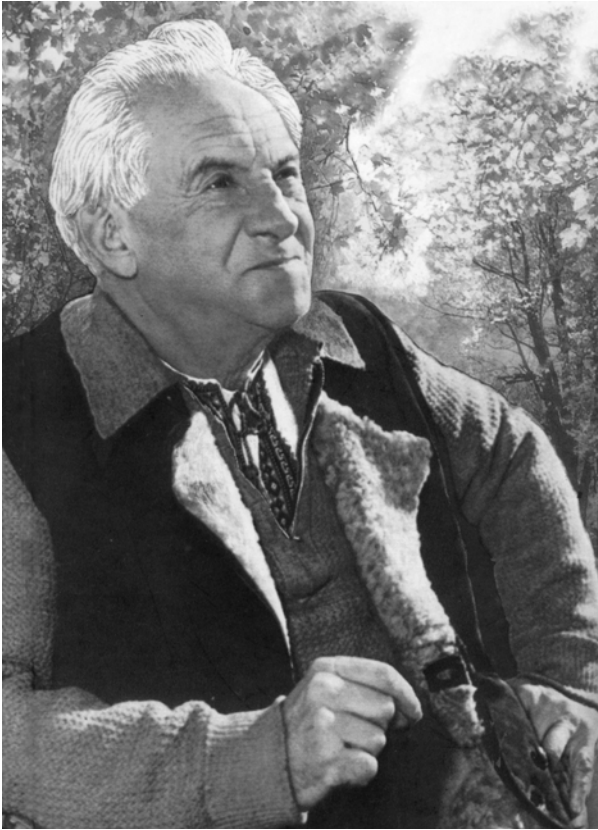
Велика заслуга М. Рильського як літературного редактора музичних творів. Він здійснив літературну редакцію всіх опер М. Лисенка, а також опери “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемівського, 20-томного видання творів М. Лисенка, кантат “Єднаймося!” та “Кобзареві” К. Стеценка, багатьох видань вокальних творів українських композиторів, оперних арій світової слави тощо.

Максим Рильський виступав у пресі в ролі рецензента оперних вистав (“Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемівського, “Милана” Г. Майбороди, “Тарас Бульба” та “Енеїда” М. Лисенка, “Богдан Хмельницький” К. Данькевича у Київському оперному театрі), постановки опери М. Лисенка “Наталка Полтавка” у Київському театрі опери та балету в м. Уфі (1942 р.), де він перебував у роки війни в евакуації, концертних програм виконавців або ж окремих творів, як,

наприклад, Другої симфонії Л. Ревуцького, виступів художніх колективів (“Думки про Думку”, “На концерті “Мазовше” тощо).

Неоціненний внесок М. Рильського також як перекладача світової оперної класики та шедеврів хорової і камерної вокальної музики. Адже майже всі опери, що йшли в оперних театрах України у 30-х та повоєнних роках були перекладені М. Рильським. Серед них “Травіата” Дж. Верді, “Кармен” Ж. Бізе разом з О. Галабудською, “Іван Сусанін” та “Руслан і Людмила” М. Глінки, “Іоланта”, “Євгеній Онегін”, “Мазепа”, “Пікова дама” П. Чайковського, “Корневільські дзвони” Р. Планкета, “Снігуронька” і “Царева наречена” М. Римського-Корсакова, “Піднята цілина” і “Тихий Дон” І. Дзержинського, “Перша весна” Г. Жуковського. М. Рильський здійснив також переклади оперет І. Кальмана — “Маріца”, “Принцеса цирку”, Ф. Легара — “Циганський барон”, І. Штрауса — “Летюча миша”, І. Дунаєвського “Вільний вітер”. Привертають увагу й художньо переконливі переклади українською мовою віршів О. Пушкіна, на які написані хори Б. Лятошинського — “Весна”, “Зима”, “В полі чистому іскритися”, романси В. Косенка “Вечірня пісня”, “Я пережив свої бажання”, а також романси Ю. Мейтуса, Ф. Надененка, В. Борисова, П. Глушкова та ін. (вірші О. Прокоф'єва, В. Достала, О. Пушкіна, А. Міцкевича). Крім того, відомі його переклади сольних пісень із супроводом фортепіано Л. Бетховена на слова В. Гете “Міньйон”, “Пісня Клерхен” із “Егмонта”, “Хлопчик із бабаком”, а також на слова інших поетів “Покора” та “Про смерть”, В. А. Моцарта “Старенька”, Ф. Шуберта “Двійник”, “Лірник”, “Смерть і дівчина”, “Форель”.

І врешті, слід зупинитись на діяльності Рильського як публіциста-мистецтвознавця, що співпрацював з багатьма славними українськими митцями і яким присвятив цікаві і ґрунтовні статті з аналізом творчості і оцінкою їх внеску в загальну скарбницю музичної культури України. Він написав декілька спогадів про М. Лисенка, ряд статей присвятив Л. Ревуцькому, С. Гулаку-Артемівському. Його перу належать також статті про композиторів М. Леонтовича, М. Вериківського, співаків О. Мишугу, М. Микишу, М. Донця,

М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинського, І. Козловського, про вченого-фольклориста Ф. Колессу, історика музики М. Грінченка, чеського музикознавця Зденека Неедли та багатьох інших. “Написані у властивій Максиму Тадейовичу манері невимушеної розмови, вони доносять до читача образ творця-громадянина, що несе людям добро і красу” (Т. Булат) [3], приваблюють його великою силою філософського узагальнення і рівночасно тонким проникненням у дії і психологію людей, що творять музику, або ж блискуче її виконують, створюючи високомистецькі художні образи.

Поезія М. Рильського захоплювала і надихала творчість багатьох композиторів і в кожному із жанрів, пов’язаних зі словом, можна назвати цілий ряд творів, які саме завдяки високій поезії М. Рильського зайняли гідне місце у загальному доробку митців України.

Так, наприклад, у хорівій музиці особливо вирізняються своєю витонченістю два цикли Б. Лятошинського для мішаного хору без супроводу на його слова, а також “П’ять хорових прелюдів” Г. Майбороди, що оспівують красу рідної природи. Серед них особливо поетична, проникливо ніжна “Елегія” пам’яті М. Лисен-

ка. До одного і того ж тексту “Гей слов’яни” звернулись корифеї української музичної творчості С. Людкевич та Л. Ревуцький, створивши на його основі розгорнуті хоріві поеми. Сучасні українські композитори теж мають у своєму доробку твори на вірші М. Рильського, зокрема В. Кирейко (сім романсів і чотири хори), Л. Дичко (п’ять солоспівів) тощо. У своїй композиторській практиці я також не раз зверталась до поезії М. Рильського. Вона надихала мене художньою довершеністю, яскравою образністю, романтичною окриленістю і вагомністю змісту. Серед творів, які я написала на його слова — “Травнева пісня”, “Пісня про ялинку”, “За мир у всьому світі” для дитячого хору, а також романси “Вербова гілка”, “Схиляюсь перед величчю твоєю” (до 1500-річчя Києва), та “Вийся, жайворонку, вийся”. Останній написаний 1993 року з нагоди присудження мені мистецької премії України ім. Миколи Лисенка на вірш написаний і присвячений М. Лисенку юним М. Рильським ще на початку його творчого шляху. Показово, що серед праць поета-вченого, опублікованих ним в останні роки життя (1964), а саме вступній статті до видання епістолярної спадщини основоположника новочасної української музики “Про листи Миколи Лисенка”, могутня постать, різнобічна діяльність Миколи Віталійовича, його творчі зв’язки з багатьма митцями тогочасної культури, благородство душі і вагомість внеску в українську справу постають перед читачем на повен зріст. Тому дуже добре, що вона включена у нове, найповніше видання листів М. Лисенка, здійснене у 2004 році (у березні 2005 р. відбулась презентація в Меморіальному музеї М. Лисенка), що збіглося з відзначенням 110-річчя від дня народження М. Рильського. Безперечно, упорядниця ґрунтовної книги “Микола Лисенко. Листи” Р. Скорульська має рацію, наголошуючи на тому, що вона “і сьогодні лишається унікальним документом як з наукового, так і з мемуаристичного погляду. Тож видається слушним включення її до нового видання як своєрідного духовного містка між поколіннями та епохами” [4]. На вірші М. Рильського написано цілий ряд кантат і ораторій П. Козицьким, М. Вериківським, К. Данькевичем, М. Скорульським. Серед них вирізняється вагомністю змісту, в розумінні патріотичного спрямування та емоційної наснаги,

створена в час війни кантата-симфонія “Україно моя” А. Штогаренка (дві частини з них написані на вірші М. Рильського, дві інші — на вірші А. Малишка). У 1942 році до 100-річчя від дня народження М. Лисенка була написана також кантата “Микола Лисенко” М. Вериківського та П. Козицького для солістів хору і симфонічного оркестру. Вона була вперше виконана тоді ж в Уфі “артистами Київської опери — Іриною Масленніковою, Ларисою Руденко і Яковом Отрощенко, хором і об’єднаним оркестром Київського і Башкирського оперних театрів під керівництвом М. Вериківського” [5].

Мені доводилось працювати у 1984 році у міському архіві міста Уфі. І я бачила башкирські газети (видані російською мовою), повністю присвячені Лисенку з нагоди його 100-річного ювілею. Статті належали нашим поетам і митцям — П. Козицькому, М. Вериківському, М. Рильському. Цікаво, що працівник архіву добре пам’ятав М. Рильського, розповів мені, як знайти будинок, де під час війни містилась Спілка письменників України на чолі з Максимом Рильським. Я знайшла цей будинок, за розміром невеликий, але досить ошатний, на якому була навіть пам’ятна дошка, що засвідчувала цей факт.

Щодо солоспівів на слова нашого славного поета, то їх створено композиторами дуже багато. Адже поезія М. Рильського надзвичайно образна, щира, романтично піднесена, різноманітна за своїм змістом, і в той же час завжди гуманна, емоційна, патріотично насажена, нерідко сповнена глибокого філософського змісту. Тому вона приваблює митців і дає можливість індивідуального прочитання поезії і відображення різних нюансів змісту засобами музики.

Першим з композиторів звернувся до поезії М. Рильського Я. Степовий, який написав три романси: “Не грай, не грай!”, “Ноктюрн” (“Зорі сяють”) та “Без хвилювань, без мук з тобою я балакав”. Вони були надруковані в 1911 році, а вірші п’ятнадцятирічного Рильського — в 1910 р. у збірці “На білих островах”. Вірші близькі за характером до Олесевих поетичних образів. Тут переважає лірика настроїв: мрії, туга і смуток. За музикою теж близькі до “Пісень настрою” Я. Степового на слова О. Олеса.

Згодом поезію М. Рильського озвучували Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, А. Штогаренко, Ю. Мейтус, К. Данькевич, Ф. Надененко, М. Дремлюга, П. Козицький, М. Колесса, Ю. Іщенко, Д. Клебанов, В. Борисов, Ю. Рожавська, В. Кирейко, І. Віленський, А. Коломієць, Н. Юхновська та ін. У багатьох романсах переважає лірика пейзажу. Цікаво, що деякі вірші, наприклад, “Яблука допіли”, мають декілька інтерпретацій, а ніжна, психологічно заглиблена “Колискова” озвучена понад десять разів. Причому твори під назвою “Колискова” мають різну композиційну структуру і жанрову визначеність. Наприклад, у К. Данькевича — це куплетна пісня, у Б. Лятошинського — витончений романс, в А. Штогаренка озвучений вірш став основним ліричним центром кантати “Україно моя”.

Глибокого філософського змісту, роздумів про сенс людського життя сповнений романс Л. Ревуцького “Проса покошено”. У тісній співпраці поета М. Рильського і композитора Л. Ревуцького був створений “Монолог Тараса Бульби”, що за характером музики наближається до масштабних речитативно-аріозних номерів оперного плану. Він увібрав характерні риси епічно-фольклорних жанрів, де розспівні ліричні мелодичні ланки органічно поєднуються з вільними рецитативними-імпровазаціями словесного тексту і мелодики. І коли даний твір присвячений героїчному минулому нашого народу і відтворює події давньої історії України, то “Дума про Матір-Україну” М. Вериківського, створена 1942 року, також виникла у співпраці з М. Рильським і стосується воєнного лихоліття в час Другої світової війни. Це великий розгорнутий солоспів, у будові якого спостерігаємо характерні ознаки народних дум, і передусім майстерне перетворення інтонаційно-ладових гармонічних засобів та ритмічних особливостей українського епосу. (Тут і наслідування звучання гри на кобзі за допомогою введення порожніх квінт у низькому регістрі фортепіано, що служить звуковим тлом для вокальної мелодії, і використання типових для дум “заплачок” на вигуку “Гей!”). Структурно дума складається з поступового розгортання багатьох уступів із змінністю фортепіанного супроводу та гармонічних ком-

плексів відповідно до сюжетної канви вірша. Саме прекрасне відчуття поетом суті народного мислення, а до того ж і глибока обізнаність його завдяки багатолітньому зацікавленню і вивченню різноманітних проблем, пов'язаних з фольклором і, зокрема, українським народним епосом, зумовили створення переконливих, художньо правдивих поезій, що викликали до життя адекватні високомистецькі музичні інтерпретації.

Слід нагадати, що Максим Тадейович започаткував серію багатотомного видання різних жанрів української народної творчості силами науковців-фольклористів очолюваного ним Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, був автором багатьох фольклористичних праць, спогадів про безпосередніх носіїв фольклору і їх творчість, про виконавців-кобзарів, різні жанри словесного і музичного фольклору, а також про вплив фольклору на творчість композиторів. Назви його статей промовляють самі за себе. Ось декілька з них: "Героїчний епос українського народу" — про українські думи, історичні пісні та композиторів, які використовували

вали їх у своїй творчості; "Золоті розсипи народної мудрості" — про зв'язок народної поезії з музичним фольклором. А ще "Українська народна пісня та її виконавці", "Стан і завдання радянської фольклористики", "Етнографією нехтувати не можна", "Краса і велич народної творчості", цікавий цикл віршів — "Триптих про кобзарів" 1. Любов Вересая. 2. Кравченко у Короленка. 3. Єгор Мовчан у Параски Амбросій. Всі вони засвідчують велику любов М. Рильського до творчості талановитих представників української нації, як також і його статті про професійних композиторів і виконавців.

Київ

1. Гордійчук М. Переднє слово // Рильський і музика. М. Боровик, Т. Булат, Т. Шеффер. — К., 1969. — С. 5.
2. Там само.
3. Булат Т. Про музику і музикантів // Там само. — С. 84.
4. Скорульська Р. Від упорядника // Микола Лисенко. Листи. — К., 2004. — С. 5.
5. Боровик М. Поезія в музиці // Там само. — С. 191.

This article is dedicated to the wide range of M. Rylsky's activities as a publisher, poet, musicologist, literary critic, publicist. Special attention the author of the article is given to the connections between Rylsky's poetry and Ukrainian music written for this poetry. Ya. Stepovy was the first composer who turned his attention to Rylsky's poetry. Then - L. Revutsky ("The monologue of Taras Bul'ba"). Author is mentioning also that M. Rylsky was a founder of the anthology of the folklore of different genres when he was a director of the Institute Art Studies, Folklore and Ethnography.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ ЯК НАУКОВИЙ НАСТАВНИК ПОВОЄННОГО ПОКОЛІННЯ НАРОДОЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

Володимир ЗІНИЧ

Кадри народознавців у повоєнній Україні (після 1945 р.) у порівнянні з іншими гуманітарними науками дуже поріділи. Пов'язано це було не так із загибеллю їх під час війни, як з репресивними заходами влади щодо етнографів, фольклористів, мистецтвознавців у попередні роки.

Відомо, що на початку 30-х років минулого століття більшість народознавців і передусім етнографів, яких звинувачували в українському буржуазному націоналізмі, були репресовані, а згодом і фізично знищені (Корній Черв'як, Софія Терещенкова, Володимир Білий, Надія Злагода, Володимир